

Євгенія Донченко

УКРАЇНА У СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ ФРАНЦІЇ (1991-2009 рр.)

У статті розглянуто особливості східноєвропейської політики Франції на межі ХХ – на початку ХХІ ст. Незважаючи на домінування російського вектора у французькій політиці щодо цього регіону, Париж прагне балансувати свої зовнішньополітичні пріоритети та орієнтуватися на трансформацію Східної Європи відповідно до стратегічного бачення побудови навколо Європейського Союзу простору миру, стабільності й процвітання. У реалізації цієї стратегії чільне місце належить Україні, що залишається ключовою державою східноєвропейського регіону, однак усупереч цьому факту потенціал українсько-французької співпраці обома сторонами використовується не вповні.

Ключові слова: Україна, Франція, Східна Європа, Європейський Союз, «Східне партнерство».

Масштабні геополітичні зміни, що відбулися у світі в умовах глобалізації, перипетії загальної боротьби проти потужної економічної депресії, обумовлюють науковий інтерес до дослідження не лише глобальних, а й регіональних аспектів зовнішньої політики провідних держав світу. Зважаючи на важливу роль Франції, яку ця країна традиційно відіграє в Європі й світі, Україні важливо враховувати специфіку формування і реалізації східноєвропейського вектора французької зовнішньої політики. Адже від цього залежить не лише адекватність сприйняття французької позиції, а й розуміння можливих шляхів удосконалення двосторонньої українсько-французької співпраці, зокрема й у контексті європейського інтеграційного процесу.

Метою статті є науковий аналіз особливостей формування східноєвропейського вектора зовнішньої політики Франції у контексті власне французької політики у регіоні й відповідної політики Європейського Союзу. Через це розглядаються політичні аспекти взаємодії Франції з ФРН і Польщею у форматі «Веймарського трикутника», як одного з механізмів погодження східноєвропейської політики Європейського Союзу.

Зазначимо, що після розширення Європейського Союзу 1 травня 2004 р. східноєвропейський регіон перемістився далі на Схід Європи. Адже віднині країни Центральної Європи стали повноправними учасниками Європейського Союзу. Тому під терміном «Східна Європа» розуміється французька політика щодо Білорусі, України, Молдови, тобто країн, що є найближчими сусідами розширеного Європейського Союзу й становлять не лише помітний інтерес, а й продукують певні проблеми для об'єднаної Європи.

Основною гіпотезою авторки є думка про те, що після найбільшого в історії європейської інтеграції розширення Євросоюзу 2004 р. роль спільної його політики на східноєвропейському напрямі набуває для Франції більшого

значення порівняно з 1990-ми роками. Тоді французька політика щодо східноєвропейського регіону більшою мірою вибудовувалася, виходячи із власних пріоритетів, а позиція Євросоюзу мала підпорядковане щодо національного зовнішньополітичного курсу Франції значення. Саме після розпаду СРСР упродовж 1990-х років закладено основи французького концептуального підходу до східноєвропейських країн, що не мали шансу швидко завершити суспільно-політичну та економічну трансформацію, аби претендувати на входження до ЄС. Йшлося про підтримку демократичного політичного процесу, сприяння розвитку ринкової економіки й включення східноєвропейських країн до глобального розподілу праці, забезпечення французької інвестиційної й культурної присутності у регіоні.

Утім, головною особливістю французького курсу щодо східноєвропейського регіону можна вважати пріоритетність співпраці з Російською Федерацією. Росія традиційно розглядається французькою політичною елітою як основний партнер у процесі вибудовування так званого багатополярного світового устрою. Натомість Україна сприймається Францією не як партнер у глобальних світових процесах, а як важлива країна регіонального масштабу. Саме цей факт визначає помітну диференціацію у ставленні Парижа до Москви та Києва.

Аналізуючи історіографію проблеми еволюції східноєвропейської політики Франції, зазначимо, що суттєвий внесок у дослідження цієї проблематики зробили французькі вчені. Зокрема Ф.Шарійон, Д.Моїзі, Л.Коан-Танюжі розглянули проблему взаємодії регіональних і глобальних аспектів зовнішньої політики Франції¹.

У російській історіографії зазначену проблематику найретельніше розглянуто у монографії Є. Обічкіної «Франція у пошуках зовнішньополітичних орієнтирів у постбіполярному світі». Утім, у ній основну увагу приділено впливу глобальних чинників на зовнішню політику Франції, натомість східноєвропейський регіональний аспект залишився на периферії цього дослідження.

Докладніше зазначену проблематику розглянуто у працях вітчизняних науковців. Професор В.А.Манжолла активно займається розробкою концептуальних засад українсько-французької взаємодії у Великій Європі. Суттєву увагу приділено військово-політичним аспектам східноєвропейської політики Франції. Українсько-французькі відносини у контексті європейської політики Франції також побіжно розглядаються у низці колективних монографій. Зокрема О.О. Мітрофанова констатує, що «взаємовідносини України з Францією не можна назвати ані стратегічними, ані навіть привілейованими. Найлегше списати проблематичність стосунків наших держав до проросійської орієнтації політичного істеблішменту Франції»².

З цією точкою зору можна погодитися, адже українсько-французькі відносини неможливо розглядати за межами загальноєвропейського й глобального контекстів. Причому внутрішньополітична невизначеність зовнішньополітичного курсу, що була і до певної міри є властивою Україні, тривалі дебати з

приводу визначення пріоритетності двосторонніх і багатосторонніх зв'язків за лінією Схід – Захід залишаються негативними факторами, що впливають на сприйняття України як стратегічного партнера в Європі.

Своєю чергою відомі вітчизняні дослідники зовнішньої політики сучасної Франції В.А.Манжола та О.І.Шаповалова слушно зазначають, що за президентства Ж.Ширака, коли наприкінці 1990-х років відбувався процес «...перетворення Центрально-Східної Європи на епіцентр взаємодій між великими потугами в ході структурних трансформацій міжнародних відносин на континенті», посилювався інтерес Франції до України³. Отже, інтерес до України посилювався саме у контексті центральноєвропейської політики Франції.

Утім, з погляду цих вітчизняних науковців, «українсько-французьким відносинам притаманний подвійний дисбаланс: по-перше, між політичними межами і функціональним наповненням, а по-друге, між характером політичного діалогу і загальними засадами зовнішньої політики обох держав»⁴. У цьому сенсі і на регіональному рівні українсько-французькі відносини залишаються яскраво асиметричними.

Хоча у перші роки незалежності Україну було модно порівнювати із Францією за площею території, чисельністю населення, економічним потенціалом з новою незалежною європейською державою - Україною. Зрозуміло, що така «компаративістика» більше нагадувала видавання бажаного за дійсне. Принаймні вона не сприймалася серйозно у французькому інтелектуальному середовищі. Україна з часу проголошення незалежності сприймалася у Франції як країна регіонального рівня і відповідно до цього бачення вибудовувався французький концептуальний підхід до відносин із Україною. Звичайно, не можна було не помітити, що Україна суттєво за чисельністю населення, військовим та економічним потенціалом відрізняється, наприклад, від Білорусі, або Молдови, але ці українські масштаби не ставили Київ у пріоритетні лави країн, з якими Франція вибудовувала особливо близькі відносини.

Патріарх вітчизняного дипломатичного корпусу А.М.Зленко, слушно зазначає, що українською мрією можна вважати бажання «...жити в нормальній європейській державі без глобальних амбіцій, але з європейським рівнем життя»⁵. Утім, бачення способів досягнення цієї мети впродовж перших майже двадцяти років української незалежності було далеким не лише від німецького прагматизму, а й навіть від французького романтизму. Найчастіше це бачення нагадувало маніловщину.

Мабуть тому Франція почала сприймати Україну як дійсного суб'єкта міжнародних відносин не відразу після встановлення дипломатичних відносин. Розуміння причин цього феномена, з нашого погляду, залежить від дослідження особливостей східноєвропейської політики Франції й динаміки її розвитку. Визначальними факторами, що впливають на еволюцію східноєвропейської політики Франції є процес європейської інтеграції з одного боку, та дезінтеграції, фрагментації й посилення конфліктного потенціалу на Сході Європи.

Президент Франції Франсуа Міттеран (1981-1995) насторожено зустрів факт розпаду СРСР. Цей процес синхронізувався у часі з розпадом колишньої Югославії та об'єднанням Німеччини, тобто геополітичними подіями, що радикально змінили баланс сил в Європі. Тому на початку 1990-х років Франція була вимушена вибудовувати нові інструменти стримування потуги об'єднаної Німеччини, з одного боку, та запобігати хаосу на пострадянському просторі з іншого. Способом зміцнення стратегічного французько-німецького партнерства став Маастрихтський договір, який започаткував Європейський Союз. Натомість механізмом стримування дисбалансів на Сході Європи стали близькі французько-російські відносини. Іншої альтернативи французька еліта на етапі трансформацій у країнах Центральної Європи не бачила.

Президент Франції Ф.Міттеран фактично заклав традицію дивитися на пострадянський простір крізь російські окуляри. Ця тенденція, з нашого погляду, обумовлювалася різними причинами. Передусім, не можна нехтувати історичними традиціями французько-російських відносин. Принаймні з часів існування Антанти Франція розглядала Росію як важливого європейського гравця, який дає можливість Європі балансувати інтереси не лише у регіональному, а й глобальному масштабах. У міжвоєнний період, особливо після укладання 1935 року угоди про колективну безпеку в Європі, яку підписали Франція та СРСР, саме Москва розглядалася як геостратегічний балансир в Європі. Президент Франції Ш. Де Голль продовжував сприймати СРСР як втілення Російської імперії. Лише розпад Радянського Союзу дав привід французам замислитися над минулим і сучасним народів, що раніше були складовими абстрактного поняття «радянський народ». Аналогічних проблем у Франції з ідентифікацією поляків, чехів або угорців з румунами чи болгарами ніколи не було. Тому навіть з етнополітичної точки зору нова східноєвропейська політика Франції потребувала серйозного наукового переосмислення, а отже, й часу для свого концептуального оформлення.

Також у визначенні пріоритетності відносин Франції із Росією не можна заперечувати й стратегічних міркувань. Адже Франція як постійний член Ради Безпеки ООН, своєрідна країна-дисидент у НАТО, учасниця «великої вісімки» переважно позитивно ставиться до зобов'язань Росії на пострадянському просторі, передусім у галузі безпеки. Можна сказати, що французька еліта сприймала пострадянську Росію як віддзеркалення «постколоніальної» Франції, що після Другої світової війни намагалася модернізувати традиційні колоніальні зв'язки з колишнім об'єктами імперії. Важливим інструментом політики Франції щодо співтовариства франкофонії стала так звана політика «м'якої сили», тобто збереження і зміцнення французьких позицій за допомоги поширення французької мови, культури, економічного впливу. Такий підхід давав можливість проводити певні чіткі аналогії із російськими інтересами на так званому пострадянському просторі.

Звичайно, не завжди геостратегічні інтереси Франції й Росії були тотожними. Особливо наочно суперечності між Парижем і Москвою виявлялися під час тривалої балканської кризи, пов'язаної із розпадом колишньої Югославії. Окрім того, французька концепція східноєвропейської політики передбачала й альтернативи Росії, йдеться про політичні контакти у форматі «Веймарського трикутника» (Франція – Німеччина - Польща). Зазначений «трикутник» можна розглядати як ланку, що поєднує Францію й Німеччину через Польщу з інтересами країн Центральної Європи. Утім, треба зазначити, що сам «Веймарський трикутник» певний час перебував у напівзамороженому стані. Його функціонування значною мірою залежало від стану не лише французько-польських, а й польсько-німецьких відносин. Останні не були безхмарними, особливо у 2005-2007 рр. за часи президента Польщі Леха Качинського та прем'єр-міністра його брата Ярослава Качинського. Окрім того, на етапі підготовки до розширення Європейського Союзу Польща віддавала перевагу співпраці у форматі не лише «Веймарського трикутника», а й «Вишеградського блоку». Однак констатація цих фактів не змінює висновку про те, що Україна впродовж 1990-х років так і не використала у повному обсязі потенціал цієї взаємодії з метою власної модернізації та просування до Європи⁶.

Звичайно, у Франції завжди розуміли, що «Україна – це не Росія». Відомий вітчизняний дипломат А.М.Зленко згадує, як він спілкувався з міністром закордонних справ Франції Р.Дюма напередодні визнання нею незалежності України. Французький дипломат пригадав, як читав колись книгу «відомого у 30-40-і роки французького історика і публіциста П.Бенуа-Мешена «Україна — привід Європи», в якій змальовувалася драматична доля нашої країни, розвиток якої на століття загальмувався через гніт Російської імперії»⁷. Утім, ці роздуми суттєво не вплинули на зміну французької позиції щодо пріоритетності зв'язків із Україною.

Особливо важливим геостратегічне значення Східної Європи стало на етапі підготовки до розширення Європейського Союзу. З.Бжезинський зокрема пише, що Франція не лише бажає відігравати головну роль в об'єднаній Європі, а й розглядає себе як ядро середземноморсько-північноафриканської групи країн. Німеччина, і собі, відчуває особливу відповідальність за Центральну Європу. Окрім того, Франція та Німеччина вважають себе зобов'язаними репрезентувати інтереси Європи у справах з Росією⁸. Ця концептуальна позиція й була пріоритетом для східноєвропейської політики Франції за часи президентства Ф.Міттерана.

Президент Франції Жак Ширак (1995-2007) довів орієнтацію на Росію до логічного апогею. Найбільш гучним французько-російський союз був під час міжнародної кризи навколо Іраку (2003-2004). Французький президент Жак Ширак, німецький бундесканцлер Герхард Шредер і російський президент Володимир Путін відверто опонували американському президентові Джорджу Бушу під час запеклих міжнародних дебатів з приводу підготовки

до вторгнення в Ірак. Унаслідок цього антифранцузькі настрої у США досягли апогею, коли американці свідомо плюндрували різні символи французької культури: від круасанів і до французьких поцілунків.

Пріоритетність зовнішньополітичних інтересів Франції під час президентства Ж.Ширака визначалася розширенням Європейського Союзу. Вступ до Європейського Союзу 2004 року більшості країн Центральної Європи, а 2007 року Болгарії та Румунії трансформував значення країн Східної Європи на відверто периферійне. Отже, Україна опинилася на задвірках французьких інтересів. Ж. Ширак був більше заклопотаний адаптацією розширеного Європейського Союзу до глобальних викликів і збереженням тісного партнерства із Росією. Причому ця його роль високо цінується російською елітою. Мабуть, особливо за позицію, що Франція та Німеччина зайняли у квітні 2008 р. на бухарестському саміті НАТО, коли Україні та Грузії відмовили в отриманні Плану дій щодо набуття членства в НАТО. Натомість цю конкретику замінено на абстрактну обіцянку «відкритих дверей» Організації Північноатлантичного договору для Києва й Тбілісі у віддаленій перспективі.

Серйозні сподівання на суттєві корективи у зовнішній політиці Франції пов'язані з президентськими виборами навесні 2007 року. Від нового президента Ніколя Саркозі очікували радикального перегляду однобічної проросійської зовнішньої політики Жака Ширака. Однак до часу початку світової економічної кризи восени 2008 року президент Франції Ніколя Саркозі був заклопотаний потребою поліпшення відносин зі США. Ціною цього стала участь Франції в афганській кампанії й повернення до військових структур НАТО.

Водночас, зважаючи на особливі позиції, що Німеччина зайняла в Центральній Європі, Н.Саркозі вирішив створити альтернативний до «онімеченої» Європи «Середземноморський союз». У день національного свята 14 липня 2008 р. президент Франції Н.Саркозі оголосив про його створення. Тоді світова економічна криза тільки з'явилася на обрії і всі були досить оптимістично налаштовані. Ініціатор створення «Середземноморського союзу» пропонував до 2014 р. створити Середземноморську зону вільної торгівлі. Однак навіть за тих омріяних перспектив були й серйозні суперечності. Насамперед Німеччина побачила у проекті французького президента ідею створення союзу, альтернативного щодо Євросоюзу. Аби зняти ці побоювання Берліна Парижу довелося запропонувати участь у новому об'єднанні всім 27 країнам-членам Євросоюзу. Однак і після цього установчий паризький саміт «Середземноморського союзу» 14 липня 2008 р. відбувся без Туреччини, яка побачила у цьому проекті ідею заміни свого членства в Євросоюзі на концептуально альтернативний проект. Зважаючи на потужний ісламський фактор у внутрішньополітичному житті Франції, політична еліта цієї держави дуже насторожено ставиться до перспективи вступу до Євросоюзу Туреччини. Хоча особисто Н.Саркозі й не заперечує проти такої перспективи.

Отже, у липні 2008 р. членами «Середземноморського союзу» стали всі 27 країн Європейського Союзу, а також північноафриканські країни: Марокко, Алжир, Лівія, Туніс, Єгипет, Палестинська автономія, Ізраїль, Сирія. З огляду на цей перелік несвропейських членів «Середземноморського союзу», можна стверджувати, що до нього відразу привнесено потужний конфліктний потенціал. Передусім, звичайно, неврегульований близькосхідний конфлікт у форматі ізраїльсько-арабського протистояння. Окрім того, неучасть Туреччини із самого початку поставила під сумнів саму концепцію нового союзу. Додаткові труднощі у роботі «Середземноморського союзу» додала світова економічна криза. Унаслідок цього амбіційний проект створення зони вільної торгівлі відкладено «до кращих часів». Як видно, східноєвропейський вектор у системі зовнішньополітичних пріоритетів Н.Саркозі фактично замінено на середземноморський.

Відродженню інтересу Франції до Східної Європи сприяли бурхливі події, пов'язані із «розморожуванням» конфліктів на Балканах і Кавказі. Спочатку 17 лютого 2008 р. незалежність проголосило Косово. Франція, що на той час головувала в Європейському Союзі, однією з перших визнала незалежність косовських албанців. У відповідь Росія взяла курс на визнання самопроголошених державних утворень, що виникли після розпаду СРСР. У серпні 2008 р. президент Франції Н.Саркозі був посередником під час російсько-грузинського конфлікту. Цей факт не лише підтвердив «особливість» французько-російських відносин, а й повернув інтерес Парижа до ситуації у Східній Європі. Однак радикального повороту на цьому напрямі не відбулося.

Отже, наразі Україна залишається на периферії французьких стратегічних інтересів. Пріоритетним партнером Франції на Сході Європи залишається Росія. Однак цей факт не означає, що у Парижі продовжують послідовно не помічати Київ. На східноєвропейському регіональному рівні Франція реалізує щодо України формат «Східного партнерства», запропонованого у травні 2009 р. Отже, східноєвропейську політику Франції фактично підпорядковано спільній політиці Європейського Союзу в цьому регіоні.

Окрім того, прихід до влади у США президента Барака Обама вніс суттєві корективи в американську зовнішньополітичну стратегію. Україна більше не розглядається у ролі ключової ланки нового «санітарного кордону» на західних кордонах Росії. Альтернативним варіантом можна вважати ідею розбудови великої Європи, провідне місце в якій може належати як Україні, так і Росії. Однак у геополітичному сенсі ця концепція суперечить ідеї американської геостратегічної присутності в Європі. Наразі Франція не готова до такого повороту.

Отже, місце України у східноєвропейській політиці Франції визначається не лише двосторонніми відносинами, а й імперативами глобальної та європейської зовнішньополітичної стратегії Франції. Оскільки на початку XXI ст. ці пріоритети Парижа зорієнтовані на Середземномор'я, Східна Європа відходить на другий план, утрачаючи головну роль для Франції. Однак це не означає, що

двосторонні відносини з країнами Східної Європи, включно з Україною взагалі не цікаві для Франції. Такий розвиток подій виключається історичним досвідом французької зовнішньої політики, що залишається орієнтованою на реалізації у повному обсязі інтересів Франції передусім в Європі. Тому Україною з цієї точки зору нехтувати неможливо. Інша справа, що бачення французькою та українською елітами середньотермінової перспективи європейської інтеграції відрізняється. Франція обережно ставиться до ідеї створення зони вільної торгівлі й запровадження безвізового режиму для громадян України. Водночас вона готова послідовно підтримувати європейську модернізацію України, створюючи навколо Європейського Союзу зону миру, стабільності й процвітання.

¹ Шаповалова О.І. Європейська політика Франції за президентства Жака Ширака. – К., 2009. – С. 6

² Мітрофанова О.О. Україна – Франція: спектр взаємодії // Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього. – К., 2009. – С. 211.

³ Манжола В.А., Шаповалова О.І. Українсько-французькі відносини // Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин. – К., 2008. – С. 254.

⁴ Там само. – С.263.

⁵ Зленко А.М. Дипломатія і політика. – Харків, 2003. – С.59.

⁶ Скороход О.П. Досвід місцевого самоврядування у Франції та Польщі: здобутки та застереження для України // Стратегічні пріоритети. – 2005 <http://www.niss.gov.ua/book/Str/9/21/pdf>

⁷ Зленко А.М. Назв. праця. – С.75.

⁸ Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. – М., 1999. – С.56.

В статье рассматриваются особенности формирования и реализации восточноевропейского вектора политики Франции на современном этапе. Приоритетность для Франции отношений с Россией не исключает самостоятельного значения для Франции стратегического развития отношений со странами Восточной Европы. При этом Украина остается ключевой страной региона, однако признание Францией этого факта противоречит недостаточное практическое наполнение сотрудничества с Украиной, в частности в процессе реализации восточноевропейской политики Европейского Союза.

Ключевые слова: Украина, Франция, Восточная Европа, Европейский Союз, «Восточное партнерство».

The article is devoted to research of East-European politic of France. The issue of transformation of East-European concept of Paris in the context EU strategy will also be analysed in the article.

Key words: Ukraine, France, East Europe, European Union, East Partnership.